

Дмитро Вирський
доктор історичних наук,
провідний науковий співробітник,
відділ української історіографії,
Інститут історії України НАН України
(м. Київ, Україна), vytsky@yahoo.com
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4169-9914>

ІСТОРІОПИСАННЯ ЛЕННИКІВ І МАГНАТІВ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ XV – першої половини XVII ст. ЯК ЧАСТИНА ВІТЧИЗНЯНОЇ РАНЬНОМОДЕРНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Стаття є частинкою зібраних матеріалів з історії історіографії України доби Раннього Модерну. Історіописання є доброю проекцією потенціалу і амбіцій ранньомодерних політичних проектів. Але історики зазвичай зосереджені на “столичній” традиції. Утім, для представлення/конструювання української ранньомодерної історіографії часто-густо цікавіші пам’ятки з “околиць”. Нерідко вони слабко інтегровані до панівного історичного гранд-нарративу держави, але мають далекосяжні інтелектуальні пропозиції.

Ключовим для вітчизняної історіографічної традиції доби Раннього Модерну є простір річпосполитського історіописання рубезжу XV/XVI – першої половини XVII ст. Його цікавою і слабко актуалізованою сучасними дослідниками ділянкою є історіографія ленників і магнатів Речі Посполитої.

Спочатку коротко розглянуті пам’яток молдовського літописання (великолитовська історіописна традиція більш відома українському читачеві, тому її виведено за рамки цієї невеликої статті). До речі, історики Молдовського князівства-господарства писали церковно-слов’янською мовою.

Далі так само коротко оглянуті пам’ятки магнатської історіографії України. Огляд доведений до часів Козацької революції середини XVII ст. і першої “дисертації” про козаків.

Ключові слова: *ранньомодерна історіографія, молдовське літописання, магнатське історіописання.*

Історіописання є доброю проекцією потенціалу і амбіцій ранньомодерних політичних проектів. Але історики зазвичай зосереджені на “столичній” традиції. Та для представлення/конструювання української ранньомодерної історіографії частогусто цікавіші пам’ятки з “околиць”. Нерідко вони слабко інтегровані до панівного історичного гранд-нарративу держави, але мають далекосяжні інтелектуальні пропозиції.

Ключовим для вітчизняної історіографічної традиції доби Раннього Модерну є простір річпосполитського історіописання рубежу XV / XVI – першої половини XVII ст. Його цікавою і слабко актуалізованою сучасними дослідниками ділянкою є історіографія ленників і магнатів Речі Посполитої.

Перші розглянемо на прикладі пам’яток молдовського літописання (великолитовська історіописна традиція більш відома українському читачеві, тому дозволю собі вивести її за рамки цієї невеликої статті). До речі, історики Молдовського князівства-господарства писали церковнослов’янською мовою.

Структурно слов’яно-молдовське літописання XV–XVI ст. виглядає таким чином¹:

1. Літопис від початку Молдови до 1518 р. писаний на початку XVII ст. (виявлена у збірнику із списками літописів ченця Азарія, митрополита Макарія разом із доповненням за 1541–1552 рр.). Він має назву “Сказаніє в кратце о молдавських господарях” і обіймає події від заснування Молдови (1359) до битви господаря Стефана Молодого з татарами між Прутом і Чугром (1518). Саме з нього польський посол до Туреччини Миколай Бжезький зробив 1566 р. переклад польською мовою.

2. Тульчанська редакція молдовського літописання XV–XVI ст.

3. “Короткий” або “Путнянський” літопис 1359–1457 рр. – складений за перших років правління Стефана Великого (господарив від 1457 до 1504 р.). Писаний ченцем Азарієм, який

¹ Подаю за: *Яцимирский А.* Романский митрополит Макарий и новооткрытая его славяно-молдавская летопись 1541–1552 гг. // Журнал Министерства народного просвещения. 1909. Новая серия. Ч. 21. [№ 5]. Май. С. 134–166.

скористався вже готовою хронікою подій до Олександра Доброго з трьома нашаруваннями переказу про початок молдовської землі).

4. “Путнянські аннали” (Путна – то монастир під Сучавою), які обіймають роки правління Стефана Великого, з продовженням їх до 1525 або до 1527 р., а може і до 1546 р. (знані два збережених списки і третій невідомий мав на руках румунський хроніст XVII ст. Уреке). Згодом виявили ще одну версію текста з описом подій за 1457–1506 рр.

5. Літопис митрополита Макарія, котрий описує події 1525–1541 рр. і дещо доповнює період 1504–1525 рр.

6. Літопис ігумена Євфимія – продовження праці Макарія. Обіймає 1541–1553 рр.

За текстом згаданого Уреке реконструюють існування ще:

7. Невідомі аннали про часи панування синів Олександра Доброго до Стефана Великого – тобто 1433–1457 рр. Можливо, їх слід ототожнювати із зною до докладною редакцією викладу подій від початку правління Олександра Доброго (1401) до початку господарювання Стефана Великого (1457). Створена вона невідомим ченцем Бистрицького монастиря.

8. “Хроніка” доби правління Петра Рареша та його синів (1527–1552). Можливо, вона також обіймала часи Богдана Темного та Стефана Молодого (1504–1552).

9. “Аннали” від Олександра Лопушняну (1552) до Петра Арона (1596). Писані ймовірно у монастирях заснованих цими господарями.

* * *

Щодо магнатської історіографії зауважу, що рідкий магнат у тогочасній Речі Посполитій (власне починаючи від середини XVI ст.) не здобувся на історіографа – хроніста, принаймні, найбільших власних діянь. Тому маємо цілу низку коротеньких діаріюшів або монографій окремої війни (часто віршованих). Причому, “приватне” і “державне” в цих творах часто-густо годі розділити. Освітні фундації вельможного панства у своїх резиденціях (загальновідомим прикладом тут є Острог князів Острозьких, але подібних більш чи менш зразкових магнатських

центрів лічилося на Україні десятки) постачали кадри панегіристів, які, часом, були здатні і на ґрунтовнішу історіографічну працю.

Чимало таких наративів мені вже довелося торкнутися в інших контекстах². Отже, додамо тут лише деякі найбільш “україноцентричні” і досі малоактуалізовані твори, що виходили з-під пера магнатських хроністів:

Ієроніма (Яроша) Отвіновського “Powodzenie niebezpiecznego ale szczęśliwego wojska J. K. M. przy J. M. Panu staroście kamienieckim w Multaniech opisanie prawdziwe» (Краків, 1601 – віршоване оповідання про битву річпосполитських військ під проводом Яна Потоцького з волоським воєводою Міхаєм Витязем у 1600 р.)³;

*Ротмістра Станіслава Бартолануса (молодшого)*⁴, який славив ту саму виправу в латиномовному вірші-реляції з поля бою (Краків, 1601)⁵; близько 1602 р. він готував до друку і ширший діаріуш цієї війни (здається, до видання справа так і не дійшла);

Станіслава Вітковського “Przestroga koronna terażniejszym orłakanym czasom i potomnym służąca” (Краків, 1613, у віршованій формі співчутливо оповідалось про невдалий похід Стефана Потоцького на Молдову в 1612 р.);

² Див. зокрема: *Вирський Д.* Роксолани серед Сарматів: річпосполитська історіографія України (кінець XV ст. – 1659). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013. 295 с.

³ *Wagner M.* “W obronie tronu Mołdów”. Hieronim (Jarosz) Otwinowski i jego mołdawski poemat z 1600 roku // *Revistă de Istorie a Moldovei*. Nr. 1–2 (61, 62). Ianuarie-iunie 2005. Chişinău, 2005. P. 115–122.

⁴ Ймовірно, син доктора філософії і медицини *Станіслава Бартолана (Бартолон, Борколан)*, який отримав шляхетство (прийнятий до герба “Наленч”) на сеймі 10.IV.1589 р. Ротмістр С. Бартолан (1573–1618) видав ще вірші на смерть Я. Замойського (Замостя, 1605) та промову на смерть князя Альбрехта Радзивіла (Краків, 1593).

⁵ *Sigismundi III Poloniae et Sveciae regis, duce Joanne Zamoiscio, ex Michaele utriusque Valachiae [et] Transilvaniae tyranno insignis victoria / per Stanislaum Bartholanum in bello descripta ... Cracoviae, 1601.*

Тим таки подіям присвячений твір співця антитурецької боротьби *Вавжинця Хлебовського* (✠ після 1626) “Rokosz tatarski z Turkami o oycyznie naszej Koronie Polskiej zayrzac Krolowi iego m. Monarchiey Moskiewskiey. Przytym wtargnienie ich do Wołoch z nieopłakaną szkodą narodu chrzescianskiego w roku 1612 dnia 13 lipca” (Краків, після 13.VII.1612);

Експедиції в Молдову князів Михайла Вишневецького та Самійла Корецького, які 1615–1616 рр. взяли за підтримку претензій дому Могил на молдовське господарство, присвятив свою працю безпосередній учасник тих походів – французький дворянин з Лотарингії *Шарль де Йоннекурт/Жоннекурт* (Joppécourt)⁶;

“*Diariusz expeditiey Jego Mości Pana Stanisława Żółkiewskiego, Kanclerza i Hetmana Koronnego, przeciwko Tatarom pod Rohatyn*” (1618 р., анонімний рукопис)⁷;

“*Lament o nieszczesney Porazce Woyska Polskiego na Sycorze w Woloszech y o spustoszeniu od Tatar Korony Polskiej*” (після 1618 р., автор – анонімний шанувальник Я.-К. Ходкевича)⁸;

*Анджея Бендонського (Będoński)*⁹ “Potrzeba Secorska z Skinderbaszą y Sołtanem Gałgą” (Б. м. д., але посвята підписана 16.IV.1621 р. у Замості);

“*Diariusz znacznych przypadków w Krymie 1623*” – звітщоденник (за 21.V.–4.VII.1623 р.) польського посланця в Бахчи-

⁶ *Joppécourt Charles, de. Histoire sommaire des choses plus memorables advenues aux derniers troubles de Moldavie ou sont descrites plusieurs batailles gaignees tant par les princes polonois, que par les Turcs et Tartares. Paris, 1620* (видав молдовознавець Жак Баррет); модерний передрук: *Papiu-Illarianu A. Tesauru de monumente istorice. T. II. București, 1863. P. 5–136.*

⁷ *Zołowski A. Dwa diariusze najazdów tatarskich na Ruś z lat 1618 i 1624 // Kwartalnik historyczny. Lwów, 1892. T. 6. S. 93–99.*

⁸ НБУВ. IP. Ф. I. Спр. 6012. Арк. 375–383зв. (текст тут у копії 2-ї половини XVII ст.).

⁹ Родич Ш. Шимоновича (?). Вірогідно, тотожний *Андрію-Казимиру Бендонському*, писареві гродському у Володимирі-Волинському, згадуваному під 1628, 1630 і 1633 рр.

сараї Кшиштофа Краузовського (Крансовського) (адресований польському послу до Туреччини Кшиштофу Збаразькому) про зміну ханів у Криму та акції татар і козаків підчас цієї політичної нестабільності¹⁰.

“Rozprawa szczęśliwa z Tatory Jego Mości Pana Stanisława Koniecpolskiego Hetmana Polnego Koronnego na Podolu pod Szmańkowcami¹¹ w roku 1624 6ta Februarii” (анонімний рукопис)¹²;

Продовженню тогорічної військової кампанії гетьмана С. Коцецького присвячений і так само анонімний друкований *“Diariysz prawdziwy zwycięstwa nad Tatarami otrzymanego roku M.DC.XXIII. Dnia dwudziestego Czerwca”* (Б. м. д., 1624)¹³;

Брацлавського мечника Яна Доброцького († 1634) віршована реляція про битву з татарами під Білою Церквою 1626 р.¹⁴;

*Рукописні описи набігу татар восени 1629 р.*¹⁵ – *“Diariusz expeditiey z pogaństwem”*¹⁶ (вірогідний автор – Самуель Отві-

¹⁰ Публікація в: *Мицик Ю.* Кілька документів до історії України та Кримського ханства XVII – початку XVIII ст. // *Україна в минулому.* Вип. VIII. Київ–Львів, 1996. С. 207–208.

¹¹ Шманківці – село на схід від м. Чорткова.

¹² *Czolowski A.* Dwa diariuze najazdów tatarskich na Ruś z lat 1618 i 1624...

¹³ Див. свіжу статтю на базі цього твору: *Тимів І.* Битва з татарами під Мартиновим 1624 р. // *Сіверянський літопис.* Чернігів, 2016. № 1. С. 29–42. Є ще давня: *Левицький І. Е.* Поражение татар под Мартыновым в 1624 г.: исторический рассказ. Львов, 1882. 47 с. Плюс польське видання: *Skworoda Paweł.* Martynów 20 VI 1624. Pogrom nierzyjaciół wiary chrześcijańskiej. Zabrze-Tarnowskie Góry, 2020. 112 s.

¹⁴ *Dobrocieski J.* Relacja prawdziwa pogromu poganstwa pod Białą Cerkwią roku 1626 dnia 7 Octobra szczęśliwie otrzymanego. Prez Iego Mosti pana Stefana Chmieleckiego, chorążego Woiewodstwa Braclawskiego, ktorego Poganstwa z Muradyn Sołtanem, w liczbie było Ośmdzieśiat tysięcy. Lwów, [1626?]. Див. також: *Вирський Д. С.* Битва під Білою Церквою 1626 р. та “Реляція правдива” Яна Доброцького // *Український історичний журнал.* Київ, 2010. № 6. С. 150–160 (та розділ 6 у *Вирський Д.* Війни українні: хроніки татарського прикордоння України (XVI – середина XVII ст.). Київ, 2016).

новський) та “Relacya Expedycyi przeciwko Dewlet Gierejemu Sołtanowi Galdze”¹⁷;

Невеличкий твір *Миколая Остророга* (1593–1651) про війну 1633 р. під Кам’янцем-Подільським з турками Абази-паші – “Diariusz z Obozu z pod Kamienca opisany przez Jego Mce Pana Mikolaia Hrabie na Ostrorogu Podstolego Koronnego ... dnia 27 octobris 1633”¹⁸.

Віршовані хроніки *Самуеля Шимановського* (Гутора-Шимановського з Клечан¹⁹, ✠ після 1654) – “Mars savromatski, to iest od szczęśliwey koronacyey najiasniejszego Wladislawa IV z laski Bozey krola polskiego etc. Krotkie opisanie rożnych expedicyy” (Варшава, 1642)²⁰. Оповідують про військові виправи сучасного автору королювання: Смоленську війну 1632–1634 рр. з Росією (с. 10–40); прикордонний конфлікт під Кам’янцем-Подільським з Абазою-пашею 1633 р. (с. 41–53) та наступну підготовку до повномасштабної війни з Туреччиною 1634 р. (2-а кам’янецька експедиція, с. 53–63); прусську кампанію зі Швецією 1635 р., що

¹⁵ Gliwa A. Jesienny najazd Tatarów krymskich i budżackich na Rzeczpospolitą w 1629 r. i jego skutki na terenie ziemi przemyskiej // *Rocznik Przemyski*. Т. XLIII (2007). Z. 1. S. 105–156.

¹⁶ *Bibl. Kórn.* Rkps 201. S. 364–365v.

¹⁷ *Bibl. Czart.* Rkps 121 IV (Teki Naruszewicza). S. 463–464.

¹⁸ *Przyłęcki S.* Pamiętniki o Koniecpolskich. Przyczynek do dziejów polskich XVII wieku. Lwów, 1842. S. 270–275. М. Остророг, як відомо, був також автором діаріуша з епізодом військової кампанії 1649 р. (12–14. III. 1649 р.), див.: *Dyariusz pogromu Kozaków* // *Ojczyście spominki w pismach do dziejów dawnej Polski*. Т. 1. S. 78–82.

¹⁹ За версією Ю. Мицика, *Клечани* – це давнє волинське село, нині у складі с. Лище Луцького р-ну Волинської обл.

²⁰ Сучасне видання цілого тексту “Марса савроматського” підготував до друку польський дослідник Пйотр Борек, див.: *Szymanowski Samuel Hutor. Mars Sauromatski i inne poematy / do druku podał Piotr Borek*. Kraków, 2009. 230 s. Див. також: *Samuel Hutor Szymanowski – zapomniany epik barokowy* // *Borek P. W służbie Klio. Studia o barokowych pisarzach minorum gentium*. Kraków, 2011. S. 49–88.

фактично так і не розпочалася (с. 63); зрештою, про козацькі війни 1637–1638 рр. та будівництво Кодака 1639 р. (с. 63–89)²¹.

Іншими (значно меншими) творами Шимановського були “Kawaler Polski ... Andrzejowi z Dąbrowice Fierleiw...” (1651, згадує Зборівську війну 1649 р. та найбільше уваги приділяє Берестецькій битві 1651 р.) та “Fatum žalosne ... Henryka z Wysockiego na Mielnicy Kaszowskiego” (Люблін, після 15.I.1654, оповідає про життєвий шлях цього офіцера-жовніра, який брав участь у козацьких війнах, починаючи від Переяславської кампанії 1630 р.);

Зрештою, згадаємо ще оригінальний анонімний “*Diariusz woyny kozackiey ktora się zaczęła się die 13 Aprilis z Ostraninem y Skidanem. 1638*”, присвячений козацькій війні 1638 р.²²;

*Діаріуш посольства до Туреччини Войцеха Мясковського 1640 р.*²³;

*Опис гучної перемоги С. Конєцпольського під Охматовим 1644 р.*²⁴;

Опис приватного походу кн. С.-К. Корецького у надбужькі Дикі поля в серпні–вересні 1644 р. – “POGONIA Ochotney

²¹ Нарис щодо фрагменту про козацькі війни (з публікацією тексту, українським перекладом і коментарем) див.: *Вирський Д.* Річсполитська історіографія України. Київ, 2008 (підрозділ 4.4 та додаток 14).

²² Новий документ до історії повстання Остриниці (видав М. Антонович) // *Літопис Червоної Калини*. Львів, 1936. № 7/8. С. 35–38.

²³ *Wielka legacja Wojcecha Miaskowskiego do Turcji w 1640 r.* / Opracował Adam Przyboś. Warszawa-Kraków, 1985.

²⁴ *Epistolica relatio equitis Poloni ad amicum, de praelio auspiciis serenissimi potentissimique Poloniae Sveciaeque Regis Vladislai Quarti, Ductuque Illustrissimi Domini, Dn. Stanislai a Koniecpole Koniecpolski, Castellani Cracoviensis, summiq[ue] exercituum Regni Poloniae Dusis contra Tartaros ad Achmetoviam XXX Januarii anno Christi M.DCXLIV feliciter commissi.* – Dantisci, 1644. Припускаю, що автором цієї реляції був *Мартин Руар* (1587–1657 або поч. 1658), аріанський письменник (мешкав переважно в Гданську), який мав добрі стосунки з С. Конєцпольським.

Wyprawy do Obozu y w Dzikie Pola... Samuela Karola na Korcu Koreckiego” (Б. м. д., 1645)²⁵.

Ціла серія історичних видань znana z часів початку Хмельниччини. Це віршовані хроніки співця діянь кн. Я.Вишневецького, вояка та поета, який походив з-під Пшеворська, – *Яна Білобоцького* (бл. 1600 – після 1661)²⁶, а також праці інших авторів²⁷. Цікаві також “підсумкові” твори “на смерть” магнатів-

²⁵ *Вирський Д.* Війни українні: хроніки татарського прикордоння України (XVI – середина XVII ст.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2016. Див. Розділ 7: “Магнатський спорт”: опис екскурсії до Дикого Поля кн. С.-К. Корецького восени 1644 р. (“Погоня” 1645 р.) на с. 201–222.

²⁶ *Bialobocki J.* Poematy rycerskie / wstęp i oprac. P. Borek. Kraków, 2004. Публікація обіймає наступні твори Білобоцького: “Pochodnia wojennej sławy...” (Краків, 1649), “Klar męstwa na objaśnienie Pochodni...” (Краків?, 1649), “Pogoda jasna Ojczyzny...” (Краків, 1650), “Odmiana postanowienia sfery niestatecznej kozackiej...” (Краків, 1653), “Brat Tatar abo liga wilcza ze psem na gospodarza” (Краків, 1652). Див. також: *Jana Bialobockiego* “Odmiana postanowienia sfery niestatecznej kozackiej” // *Borek P.* W służbie Klio. Studia o barokowych pisarzach minorum gentium. Kraków, 2011. S. 89–107.

²⁷ Див. зокрема: 1) *Borek P.* Arma Cosacica. Poezja okolicznościowa o wojnie polsko-kozackiej (1648–1649). Kraków, 2005. Містить: [*Jan Karol Dachnowski*]. Trąba na rozpruszonych do obozu przeciw Kozakom (b. m., 1648); *Anonim.* Na “Trąbę” żołnierska odpowiedź w roku 1648 (b. m., 1648); [*Szymon Starowolski*]. Nowy Satyr polski, który się wraca z Bukowiny wołoskiej. Do którego przydana Perspektywa krótka po żalosnej klęsce rozproszenia wojskowego za Konstantynowem (b. m., 1648); *Anonim.* Satyr nowy z chorej głowy (b. m., 1649); *Anonim.* Szlachcic do szlachcica o wojnie kozackiej w roku tysięcznym sześćsetnym czterdziestym ósmym i dziewiątym (b. m., 1649); *Samuel Twardowski.* Pobudka wychodzącemu wojsku pod Ołykę pro 1 Maii anno 1649 (b. m., 1649); *Wojciech Radwański.* Zbaraska ekspedycja poważna i sławna i obleżenie zbaraskie niesłychane z dawna (Warszawa, 1649); [*Mikołaj Frykacz*]. Zabawy rycerstwa polskiego po szczęśliwej elekcyjnej niezwycięzonego Jana Kazimierza, szczęśliwie panującego Króla Jego Mości. Współ z obleżeniem zbaraskim i szczęśliwie dokończoną ekspedycją zborowską. Wydane przez jednego żołnierza w roku 1649... (Lublin, 1650); *Marcin*

організаторів спротиву Козацькій революції – Миколая Потоцького²⁸, Анджєя Фірлея²⁹, Олександра Конєцпольського³⁰.

Kuczwarewicz. Relacja ekspedycyjej zbaraskiej w roku Pańskim 1649 przeciw Chmielnickiemu... (Lublin, 1650).

2) *Borek P. Od Piławiec do Humania. Studia staropolskie.* Kraków, 2005. Містить у т. ч. публікацію текстів рукописів: *Żalсны lament na rozpruszone wojska pod Piławcami anno 1648, d<ie> 12 Septembris; Pieśń żalсна po rozprusznju wojska pod Piławcami będącego in anno 1648, d<ie> 12 Septembris; Lament Korony Polskiej* (на облогу Збаража 1649 р.); *Diariusz zbaraskiego oblężenia 1649; Samuel Kazimierz Kuszewicz. Diariusz oblężenia Lwowa przez Chmielnickiego w roku 1648; Diariusz obsidiej kamienieckiej; O oblężeniu kamienieckim, które było d<ie> 10 Maii 1651.* Див. також різні модерні видання мемуарів Б.-К. Маскевича (Машкевича).

3) *Borek P. “Przyszłym czasom swej sławy gotować poprawce”.* Studia o literaturze i piśmiennictwie wieków dawnych. Kraków, 2015. Містить у т. ч.: *Kozaczyzna w historycznej epice wierszowanej połowy XVII wieku; “O słodkiej pamięci dziedzino!” Aksjologia historii w Wojnie domowej Samuela Twardowskiego; Jeremi Wiśniowiecki i historia w Odmianie postanowienia sfery niestatecznej kozackiej Jana Białobockiego; Oblężenia drugiego miasta Lwowa od wojsk kozackich i moskiewskich w roku 1655 fragmentum – uwagi o diariuszu w listach Samuela Kazimierza Kuszewicza.*

З української класики на цю тему див.: *Франко І. Хмельниччина 1648–1649 років у сучасних віршах.* Львів, 1898; *Плохий С. Н. Освободительная война украинского народа 1648–1654 гг. в латиноязычной историографии середины XVII века.* Днепропетровск, 1983.

²⁸ *Borkowski Modest. Complement ozdoby starozytney Piławie przez Jáśnie Wielmożnego Jego Mości Pána Mikolaia z Potoka Potockiego ..., pisma S. Doktora u Kaznodźzieie Lwowskiego Zakonu Kaznodźzieyskiego provincyey Ruskiej, w kościele Jezupolskim Oycow Dominikanow, w roku 1652 dnia 15 Kwietnia przy ostatniej parentacyi, do wiadomości podany.* Lwów, [1652?].

²⁹ Мова йде про анонімний “Katafalk rycerski...” (Б. м. д., 1650).

³⁰ *Odymalski Walenty. Żalсна postać Korony Polskiej ... z utracenia synów bogatyrskich ... a osobiwie ... Alexandra Koniecpolskiego ... gymem ... wyrażona.* Kraków, [після 4.XI.1659].

1651 р., ймовірно у Гданську, видана була латинською абеткою україномовна історична пісня “Duma Kozacka o Woynie z Kozakami pod Beresteczkiem nad Styrem Reka. Roku Teraznieyszego 1651. Dnia 28, y 29, y 30 Czerwca y potym Dziewiątego y dziesiątego Lipca”³¹. Вона цікава тим, що оповідь тут йде від імені козаків-повстанців.

Своєрідну “утопію” – якою мала б бути підлегла полякам Україна – запропонував у своїх “Сатирах” (Амстердам, 1650 і 1652; згодом неодноразово перевидавалися) *Кишиштоф Опалінський* (1611–1655)³². Цей такий собі міцний заднім умом поляк (чи то “по шкоді мудрий лях”) бачить українське “світле майбутнє” без козаків (про яких згадав лише раз – як об’єкт, рівний з Японією, яким, як і турками з татарами, мають зайнятись місіонери католицьких орденів) і без православ’я (яке цілком має заступити уніатський греко-католицизм). Новий порядок, за Опалінським, тут має триматися на відставних польських жовнірах-колонізаторах. Він дивується, що поляки гірше знають українські терени, аніж голландці Америку та інші заокеанські колонії (цей автор взагалі охоче порівнює Україну з колоніальним Новим Світом).

Чимало рефлексій над тими революційними часами залишилося в рукописах. Зокрема, анонімний “Короткий літопис про

³¹ *Зволинський П.* Неизвестное первое издание “Думы казацкой” 1651 г. // Труды отдела древнерусской литературы. Москва–Ленинград, 1958. Т. XIV. С. 335–340. Ще раніше (1648?) у Гданську вже видавана інша віршована “Duma Kozacka”, яка оповідала про перші польські поразки та жорстокості початку Козацької революції, див.: *Nowak Z.* Zapomniane wiersze o wojnie polsko-kozackiej (ze zbiorów biblioteki Gdańskiej) // *Libri Gedanensi.* Т. VIII (1974). Gdańsk, 1976. S. 211–257.

³² Див. сатиру “Zdanie i rozsądek o nowych osadach i slobodach ukrainskich” та ін. в: *Nowy zbiór starożytnych klasyków polskich.* Poznań, 1840. Т. I (К. Опалінського “Satyry albo przestrogi do naprawy rządu i obyczajów w Polsce należące”, 1652).

війни поляків з козаками 1647–1656 pp.”³³, “*Historya o buntach Chmielnieckiego, o wojnie z Tatarami, ze Szwedami i z Węgrami za króla Władysława i Jana Kazimierza przez lat dwanaście, krótko zebrana, ab anno 1647*” (виклад подій 1648–1656 pp.; написана, якщо судити із назви, 1659 р.)³⁴, “*Kroniczka lat 1621–1657*”³⁵, а також дуже колоритний діаріуш львівського підкоморія *Войцеха Мясковського* (✠ бл. 1654) про посольство А. Киселя до Б. Хмельницького 1.І.–5.ІІІ.1649 р.³⁶ або й анонімний опис облоги молдовської Сучави 1653 р. – “*Krotka narratywa o expedycyi w Roku 1653 po Świątkach przeciwko rebelii Kozackiej z potęgą Tatarską po szósty raz staczaną*”³⁷, віршована “*Pesń o Kozackiej Woynie anno 1648*” (писана 1659 р.)³⁸ та недатоване слово на смерть Б. Хмельницького³⁹. Взагалі, писання щоденників (переважно військових дій), реляцій і новин стало на той час фактично масовим заняттям⁴⁰.

³³ Памятники изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. Т. I. Киев, 1898. С. 173–195. Видавці датували цю пам’ятку кінцем XVII ст., але, гадаю, вона могла мати і раніший “протограф”.

³⁴ Pamiętniki o wojnach Kozackich za Chmielnickiego przez nieznanego autora. Wrocław, 1840 i 1842; Краткая история о бунтах Хмельницкого и войне с татарами, шведами и уграми, в царствование Владислава и Казимира, в продолжении двенадцати лет, начиная с 1647 г. Перевод с польского // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских. Москва, 1846. Год 2-й, № 4. Отд. III. С. 1–56.

³⁵ *Bibl. Kórni*. Rkps. 312.

³⁶ Видавався неодноразово, востанне: Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в 3 тт. Т. 2: 1648–1651 годы. Москва, 1953. С. 104–122.

³⁷ *Bibl. Czart*. Rkps. 147 (Teki Naruszewicza). S. 141–190.

³⁸ *Bibl. Ossol*. Zespól 5, dział 1, rkps. 198. S. 325–327.

³⁹ *Гарасимчук В.* Матеріали до історії Козаччини XVII віку. Львів, 1994. С. 14–21. Хмельницький тут порівнюється з Ганібалом. Див. також текст з українським перекладом: *Думанська І., Федорук Я.* Латинська епітафія [Б. Хмельницькому] XVII століття // Записки НТШ. Т. 231. Львів, 1996. С. 455–472.

⁴⁰ Див. класичну сучасну підбірку таких наративів (на основі славнозвісної збірки історичних матеріалів *Якуба Міхаловського* (1612–

1663)): *Relacje wojenne* z pierwszych lat walk polsko-kozackich powstania Bohdana Chmielnickiego, okresu “Ogniem i mieczem”, (1648–1651). Warszawa, 1999. Містить: Копія listu imp. hetmana wielkiego koronnego [Mikołaja Potockiego] do króla świętej pamięci JM. Władysława IV z 31 marca 1648 r. z relacją o początkach buntu kozackiego; *Diariusz* z pierwszego okresu buntu B. Chmielnickiego spisany przez towarzysza spod chorągwi Kozackiej wziętego do niewoli pod Kniażymi Bairakami; Raport pachołka spod chorągwi kozackiej Stanisława Mariusza Jaskólskiego o bitwie u Żółtych Wód; Quinta junii. Relacja jednego niedobitka muszkietera spod regimentu pana Henryka Dengoffa obersztera o pogromie panów hetmanów pod Korsuniem; *Diariusz* obozowy od 1 do 13 września 1648 roku; Akta anni 1649 pod Zbarażem Nowym albo raczej *diariusz* w miesiącu lipcu za regimentu im. pana Andrzeja z Dąmbrowice Firleja kasztelana na ten czas bełskiego, im. pana Stanisława z Brzezia Lanckorońskiego kasztelana kamienieckiego, im. pana Mikołaja Ostroroga podczaszego koronnego; Anno 1649. Stanąwszy w obozie pod Zbarażem ultima junii spod Konstantynowa przy nędzy, krótkie opisanie ciężkich progresów naszych od wojska kozackiego i ordy za następowaniem post nonam julii in odsidione będąc; *Diariusz* Ekspedycyjej Zborowskiej; Relacja bitwy pod Zborowem die 15 augusti 1649. Wojciech Miaskowski sekretarz JKM. do niewiadomego z obozu pod Zborowem die 22 augusti 1649; Ekspedycyjej kozackiej *diariusz* od 19 lutego do 24 marca 1651 r.; *Diariusz* wojny pod Beresteczkiem z chanem krymskim i Kozakami zaporoskimi za szczęśliwego panowania Króla JM. Jana Kazimierza, na którą sam osobą swą ruszył się z Warszawy in Anno 1651; *Diariusz* obozowy (rozpoczynający kampanię białocerkiewską 1651 roku); Kopia listu jm. Pana krakowskiego [Mikołaja Potockiego] do jm. księdza kanclerza [Andrzeja Leszczyńskiego] de data z obozu prima octobris 1651, albo *diariusz* transakcyjej pod Białą Cerkwią.

В Україні на цю тему див.: *Мицук Ю. А.* Краткие польские летописи середины – второй половины XVII века как источник по истории Освободительной войны украинского народа 1648–1654 годов // *Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории. Источники социально-экономической истории России и Украины XVII–XIX вв.* Днепропетровск, 1983. С. 27–35; *Мицук Ю.* Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. Дніпропетровськ, 1996 (див. останній 7-й розділ – “Наративні джерела”). Підбірку цікавих наративів див.: *Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 pp.* Т. 1:

Зрештою зауважу, що рефлексії над Козацькою революцією вивели річпосполитський “дискурс про козаків” на новий якісний рівень. Не випадково, уже 1653 р. тут “засвітився” практично модерний жанр вченої історіографії – дисертація. Мова про дедикований кам’янецькому біскупу твір пастора-вченого з Торуні *Арона Бліверніца* (Blivernitz, Blivernic, 1629–1701)* – “Dissertatio juridico-politica de Cosacis an satius sit ad finiendum bellum Poloniae civile, rebelles Cosacos Marte prosequi funditus extirpare, An vero Arte et perpetuis induciis cum eisdem pacisci” / “Дисертація юридично-політична про Козаків...” (Лешно, [1653])⁴¹.

REFERENCES

1. Vyrskii, D. (2013). *Roksolany sered Sarmativ: richpospolytyska istoriografiia Ukrainy (kinets XV st. – 1659)*. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
2. Vyrskii, D. (2016). *Viiny ukrainni: hroniky tatarskogo prykordonna Ukrainy (XVI – seredyna XVII st.)*. Kyiv. [in Ukrainian].

(1648–1649 pp.) / Упоряд. о. Ю. Мицик. Київ, 2012 (зокрема, варто звернути увагу на: *Diariusz pilaweski / Щоденник Пилявецької битви*. С. 164–171; *Анонімний щоденник облоги Мозиря*, 20. I.–10. II. 1649 р. С. 187–193). Див. також: *Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 pp.* Т. 2: (1650–1651 pp.) / Упоряд. о. Ю. Мицик. Київ, 2013; Т. 3: (1652–1654 pp.). Київ, 2014; Т. 4: (1655–1658 pp.). Київ, 2015.

* Писати і видаватись цей автор почав з 1652 р.

⁴¹ Досі, здається, найдокладніше про нього писалося англійською, див.: *Friedrich K. The Other Prussia: Royal Prussia, Poland and Liberty, 1569–1772*. Cambridge University Press, 2000. P. 128–131 (у польському перекладі див.: *Friedrich K. Inne Prusy: Prusy Królewskie i Polska między wolnością a wolnościami (1569–1772)*. Poznań, 2005. S. 188–190). Попри явну “вчену” амбітність, Бліверніц мало орієнтувався у попередній історіографії козацького сюжету. Свої міркування він спирав переважно на класичну літературу античності та загальноісторичні праці. Таким чином, він по-своєму продовжив традицію “вписування” козаччини в античні та загальноєвропейські рамки.

3. Vyrskii, D. (2008). Richpospolyska istoriografiia Ukrainy. Kyiv. [in Ukrainian].

4. Friedrich, K. (2005). Inne Prusy: Prusy Królewskie i Polska między wolnością a wolnościami (1569–1772). Poznań. [in Polish].

5. Plohii, S. N. (1983). Osvobodytelnaya vojna ukraynskogo naroda 1648–1654 gg. v latynoyazychnoj istoriografii seredyny XVII veka. Dnepropetrovsk. [in Russian].

6. Bore, P. (2005). Od Piławiec do Humania. Studia staropolskie. Kraków. [in Polish].

7. Borek, P. (2005). Arma Cosacica. Poezja okolicznościowa o wojnie polsko-kozackiej (1648–1649). Kraków. [in Polish].

8. Borek, P. (2015). "Przyszłym czasom swej sławy gotować poprawce". Studia o literaturze i piśmiennictwie wieków dawnych. Kraków. [in Polish].

Dmytro Vyrskii

Doctor of Historical Sciences (Dr. hab. in History),

Leading Research Fellow,

Department of Ukrainian historiography,

Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine

(Kyiv, Ukraine), vyrsky@yahoo.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4169-9914>

**HISTORIOGRAPHY OF THE VASSAL STATES AND
MAGNATES OF THE POLISH-LITHUANIAN
COMMONWEALTH XV – FIRST HALF OF THE
XVII CENTURY AS PART OF NATIVE EARLY MODERN
HISTORIOGRAPHY OF UKRAINE**

The paper is a part of the collected materials on the history of historiography of Ukraine of the Early Modern period. Historiography is a good projection of the potential and ambitions of early modern political projects. But historians usually focus on the “capital” (metropolitan) tradition. However, for the presentation / construction of Ukrainian early modern historiography, literary texts from the “neighborhood” are often more interesting. They are often poorly integrated into the dominant historical grand narrative of the state, but have the meaningful and far-reaching intellectual proposals.

The key to the domestic historiographical tradition of the Early Modern period is the space of the Polish-Lithuanian historiography of the turn of

the XV/XVI – first half of the XVII century. His interesting and poorly updated area by modern researchers is the historiography of the vassal states and magnates of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

At first, the monuments of the Moldavian chronicle are briefly considered (the great Lithuanian historiographical tradition is better known to the Ukrainian readers, so it is taken out of the scope of this small paper). By the way, historians of the Moldavia XV–XVI centuries wrote in the Church Slavonic language.

The following are a brief overview of the historical-literary texts of the magnate historiography of Ukraine. The review is brought to the times of the Cossack revolution of the middle of the XVII century and the first “dissertation” on the Cossacks (1653).

Keywords: *early modern historiography, Moldavian chronicle, magnate historiography.*